

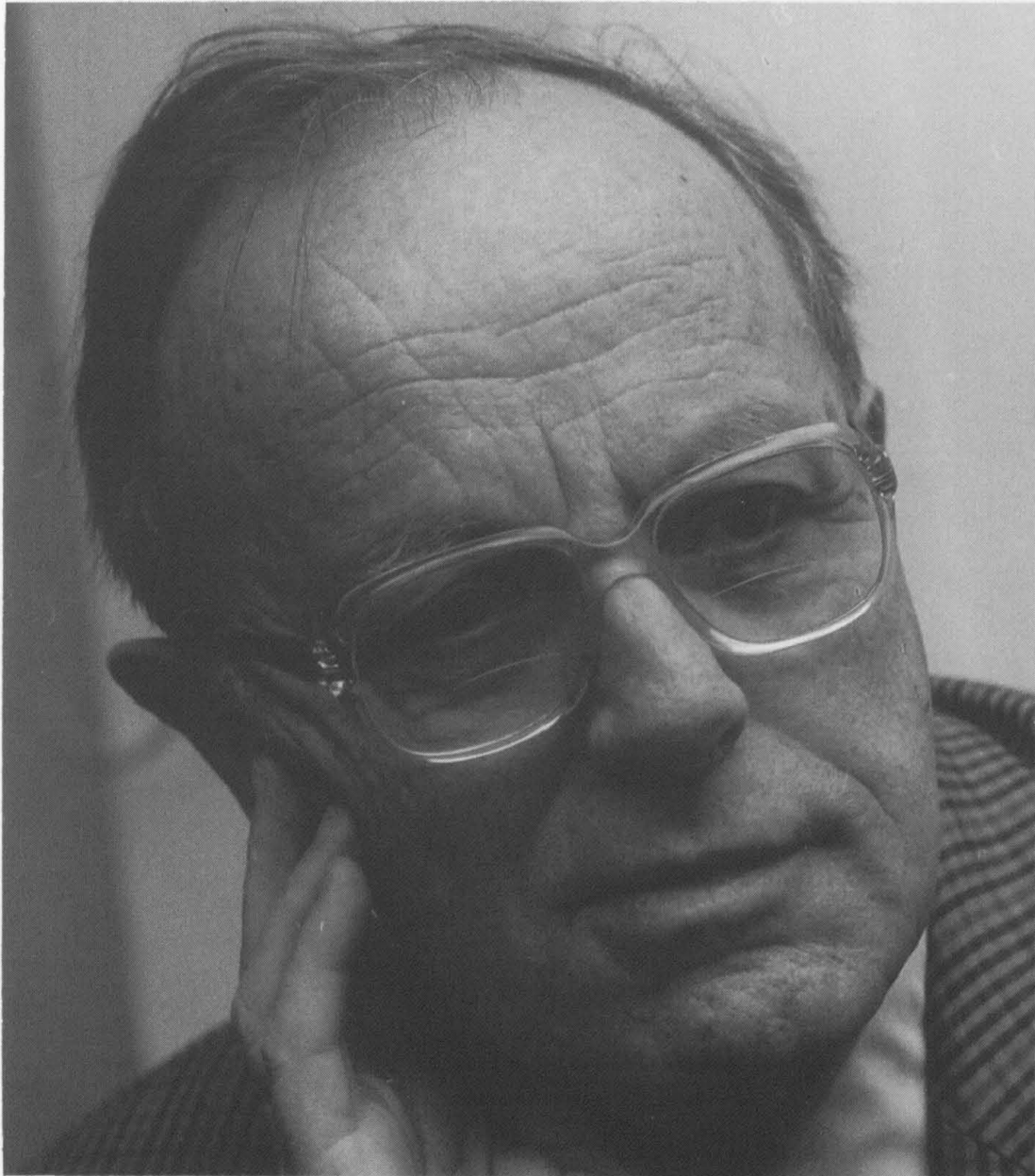
Citation:

I Schöffer, Levensbericht J.W. Schulte Nordholt, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1996, Amsterdam, pp. 81-88

Herdenking door I. Schöffers

Jan Willem Schulte Nordholt

12 september 1920 – 16 augustus 1995

Jan Willem Schulte Nordholt

81

Jan Willem Schulte Nordholt die ons vorig jaar ontviel, was in 1981 tot lid van onze Akademie gekozen. Dat geschiedde destijds op grond van zijn wetenschappelijke verdiensten. Nu echter zijn leven en werk herdacht moeten worden, kunnen zijn culturele en literaire werkzaamheden niet buiten beschouwing blijven. Zij hebben zijn wetenschapsbeoefening gedragen en gedurig geïnspireerd. Zeker, Schulte Nordholt was een vakhistoricus, uit roeping en van beroep, en hij had zich gespecialiseerd in de geschiedenis en cultuur van Noord-Amerika, in de context van de westerse beschaving en vaak in het licht van de Amerikaans-Europese betrekkingen. Maar een specialist in de andere betekenis van uitsluitend vakgenoot voor vakgenoten, was hij niet. Altijd had hij bij zijn werk – boek, artikel of lezing – een ruim publiek op het oog. Mede om die reden was voor hem de literaire vormgeving van bijzonder belang. Hij wilde als historicus met het geschiedverhaal, dat hij heel bewust vertelde, uitleggen en verklaren maar ook boeien en pakken. Hij streefde met zijn geschiedschrijving naar een treffende woordkeuze, een overtuigend schikken van beelden en citaten, een typeren van toestand, persoon of gedachte en dat moest alles geschieden in een helder en vloeiend geschreven proza. Hij was nu eenmaal naast geschiedschrijver ook literator, dichter vooral en zijn dichterschap klonk ook door in die geschiedschrijving. Trouwens, hij was ook een kunstkenner geworden van vooral de westerse beeldende kunsten en bouwkunst en dat kennerschap maakte het hem des te meer mogelijk beeldend te zijn, ook in zijn proza. Schulte Nordholts geschiedschrijving, kortom, was geheel verweven met de letteren en de kunsten.

Wim Schulte Nordholt werd op 12 september 1920 in Zwolle geboren. Hij was, met een tweelingbroer, de jongste in een gezin van zes kinderen. Wims vader oefende in Zwolle het beroep van grossier in suikerwaren uit. Beide ouders kwamen, zoals dat toen heette, van goed gereformeerden huize en schiepen in het gezin een open-tolerante sfeer waardoor de kinderen de ruimte kregen eigen levensbeschouwelijke en culturele belangstellingen te ontplooien. Misschien juist dank zij die vrijheid in de opvoeding zou Wim, ofschoon hij later het gereformeerde kerkverband voor dat van de Hervormde Kerk verruilde, gelovig blijven in een mild protestants-Christelijke geest met een sterke gehechtheid aan traditie.

Wims schooltijd verliep niet al te vlot: het lagere onderwijs op de dorpsschool in Wezep vergde een extra MULO-jaar om op het gymnasium te komen en mede door de afleidingen van buitenschoolse liefhebberijen behaalde hij pas in 1941 aan het Christelijk Gymnasium in Zwolle zijn alpha-eindexamen. Buiten schooltijd intussen had de jongen heel veel naar eigen smaak en keuze gelezen, literatuur en vooral dichtkunst, gretig om zich heengekeken, genietend ook van de mooie oude stad die Zwolle was, en zich in de geschiedenis van stad en land verdiept. Daarmee legde hij de grondslag voor een ruime eruditie en grote belezenheid die hem heel zijn leven te stude zouden komen.

Toen Wim Schulte Nordholt zijn eindexamen deed, was Nederland reeds ruim een jaar lang door de Duitsers bezet en spoedig ondervond hij daarvan de

gevolgen aan den lijve. Begin 1942 werd hij, met zijn tweelingbroer, in Zwolle gepakt en op 8 februari in Scheveningen gevangengezet. Wegens vermenigvuldiging en verspreiding van het illegale blad *Vrij Nederland* kregen beide jongemannen een gevangenisstraf die zij in Duitsland moesten uitzitten. Op 5 december 1942 kwam Wim Schulte Nordholt vrij, zijn broer pas maanden later. Om aan de benauwenis te ontsnappen had Wim Schulte Nordholt nog kans gezien in de Scheveningse cel gedichten te schrijven, maar bij het harde gevangenisleven in Duitsland gelukte hem dat niet meer. Die bittere tijd zou, zoals hij het later uitdrukte, in zijn herinnering 'gekerfd' blijven. Diep dankbaar zou hij dan ook blijven voor het geluk van de bevrijding en de zegen van de vrijheid in zijn land: zo mogelijk woonde hij altijd de dodenherdenking op 4 mei bij en in menig gedicht en menige toespraak wijdde hij graag aandacht aan die bevrijding en vrijheid.

Deze zouden overigens na zijn vrijlating nog ruim twee jaar op zich laten wachten. Voor Schulte Nordholt betekenden die laatste bezettingsjaren een langdurige onderduiktijd op verscheidene adressen in de buurt van Zwolle. Zeker vergeleken met die maandenlange opsluiting was deze duikperiode, ondanks de onzekere veiligheid daarbij, voor hem een gelukkige tijd: hij kreeg de volle gelegenheid een studie geschiedenis te beginnen die hij zich voornam na de bevrijding aan de universiteit te voltooien – familieleden brachten hem geregeld de boeken die hij nodig had – en hij ontmoette op een van zijn duikadressen Diewertje van Apeldoorn die in 1947 zijn vrouw zou worden.

Het besluit om spoedig te trouwen en om die reden ook een baan te zoeken, dreef de toen reeds 24-jarige ertoe om van 1945 af in een waar ijltempo aan de Universiteit van Amsterdam af te studeren – dat was ook mogelijk door zijn voorbereiding in de onderduiktijd. Een echt studentenleven was er daardoor voor hem nauwelijks bij, al was hij wel enige tijd bij zijn leermeester, de hoogleraar J.M. Romein, studentenassistent. Al in 1949 slaagde hij voor het doctoraal examen geschiedenis en hij werd na een korte stage aan een Amsterdamse school in 1950 leraar geschiedenis op het Rijnlands Lyceum in Wassenaar. Dat zou hij tot 1962 blijven. Zijn leraarschap werd een succes: niet alleen gaf hij boeiend les – met rake anekdotes, voorlezen van proza en poëzie en het uit het hoofd citeren – maar hij was ook actief in het schoolleven – bij feest, excursie en toneel. In zijn huwelijk, waarin vier kinderen werden geboren, vond hij bovendien dank zij de trouwe zorg en steun van zijn echtgenote het geluk waarvan hij tevoren slechts had durven dromen.

Het was een wonder dat Schulte Nordholt naast die drukte van baan en gezinsleven nog tijd en energie vond zich in zijn vrije tijd aan kunst en wetenschap te wijden. Even leek het erop dat hij het daarbij vooral in literaire richting zou zoeken. Aangemoedigd door het feit dat zijn Scheveningse gedichten al in 1943 in een clandestiene bundel uitgegeven waren en in 1946 in het openbaar herdrukt werden, bleef hij dichten. Van 1950 af verschenen er in de loop van zijn leven

niet minder dan acht dichtbundels waaruit Schulte Nordholt in 1989 een ruime selectie voor zijn *Verzamelde gedichten* kon publiceren. In eigen overtuiging had hij in 1950 de rijpheid van zijn dichterschap bereikt en de voor hem geëigende vorm en stijl gevonden. Hij kreeg daarvoor ook erkenning: de Van der Hoogtprijs in 1952 en de Poëzieprijs van Amsterdam in 1962. De gedichten zijn gewoonlijk geschreven in een traditionele versvorm en met een 'gewoon' taalgebruik dat helder en begrijpelijk, soms zelfs huiselijk bleef. Vooral Nederlandse dichters zoals Nijhoff, Bloem en Achterberg waren hem daarin ten voorbeeld geweest. Meestal was er een aanleiding zoals een herdenking of huldeblijk die hem tot dichten bracht, valse schaamte voor een gelegenheidsvers koesterde hij nooit, omdat hij zijn dichtkunst ook als een hem dierbaar ambacht beschouwde. Vanzelfsprekend klinkt vaak in zijn dichtwerk zijn religieuze overtuiging door.

Bij dat individueel scheppend literaire werk bleef het niet. In 1950 aanvaardde Schulte Nordholt de opdracht van de Hervormde Commissie voor de Psalmberijming om met andere protestants-Christelijke dichters een nieuw kerkelijk liedboek te vervaardigen. Jaren achtereenvolgend, tussen al het andere werk door, zette hij zich ertoe om in overleg met zijn kunstvrienden, onder wie Guillaume van der Graft, Ad den Besten, Muus Jacobse, Wim van der Molen en Jan Wit, psalmen en oude kerkliederen te herdichten en nieuwe liedteksten te schrijven. Er ontstond tussen deze kunstenaars een warme vriendschap die zich handhaafde ook nadat in 1973 het nieuwe *Liedboek van de kerken* verschenen was. Nog in 1991 werd Schulte Nordholt met de Zilveren Anjer van het Prins Bernhard Fonds vereerd voor zijn zo waardevolle bijdrage tot behoud en vernieuwing van het Nederlandse kerklied.

Toch verwaarloosde Schulte Nordholt bij dit alles de voortzetting van zijn wetenschappelijke werk allerminst. Al in 1951 kon hij aan de Universiteit van Amsterdam, met de oud-historicus David Cohen als promotor, zijn proefschrift over *De tuin der Hesperiden* met succes verdedigen. Het is een zorgvuldig systematisch ordenende uiteenzetting over hetgeen omtrent die tuin-mythe in de klassieke bronnen te vinden was en sluit aan bij beschouwingen over mythe en geloof van G. van der Leeuw. Hoezeer Schulte Nordholt het verschijnsel van de mythe in het culturele leven bleven boeien, blijkt nog uit zijn boek van 1992 dat over *De mythe van het westen. Amerika als laatste wereldrijk* handelt. Natuurlijk was dit latere boek heel wat ruimer van aanpak en dieper doordacht dan het nog wat schools en beknopt opgezette proefschrift, maar hij had toch in 1951 al een cultuur-historisch onderwerp aangepakt dat op den duur ook vele andere historici zou interesseren.

De echte doorbraak naar de wetenschappelijke geschiedenis en dan definitief voor de geschiedenis van Noord-Amerika kwam in 1956 met zijn voor een ruim lezerspubliek bedoelde boek *Het volk dat in duisternis wandelt. De geschiedenis van de negers in Amerika*. Het was toen in Nederland een origineel en vrijwel nieuw onderwerp dat in die tijd juist belangstelling begon te trekken omdat in de Verenigde Staten het negerprobleem, met conflicten en demonstraties, met

rechterlijke uitspraken en nieuwe wetgeving, in een stroomversnelling geraakte. In Amsterdam hadden tijdens Schulte Nordholts studietijd Presser en Den Hollander colleges gegeven over de geschiedenis van de Verenigde Staten met enige nadruk op het negerprobleem. Maar Schulte Nordholt was toch vooral door de voor hem zo boeiende negro-spirituals, kerkliederen eigenlijk van een eigen soort, op de gedachte gekomen de geschiedenis van de zwarten vóór en na de slavenbevrijding te bestuderen. In 1954 had hij hiertoe, ook door Presser daarvoor aanbevolen, een reisbeurs gekregen die een verblijf in de zuidelijke Verenigde Staten mogelijk maakte om daar in bibliotheken en universiteiten zijn onderzoek te doen. Met eigen ogen kon hij daar ook de nog bestaande segregatie waarnemen.

In het boek zelf toonde Schulte Nordholt al zijn literaire kwaliteiten. Hij was inderdaad een verhalend geschiedschrijver die zich niet aan enige sociologische analyse wilde wagen, maar binnen die literair-narratieve grenzen slaagde hij in alle opzichten van compositie, stijl en zeggingskracht. Misschien had een enkele lezer bezwaar tegen zijn, soms wat onbedwongen, citeerlust – al wist Schulte Nordholt bijzonder fraai bloem te lezen –, wellicht klonk wel eens de Tale Kanaäns te veel in zijn woorden door die hij niet van zich kon of wilde afschudden. Maar hij droeg ermee in elk geval, enigszins toegespitst gezegd, een boodschap uit van geloof en vertrouwen in de goede zaak van vrijheid en gelijkheid. Want hij durfde voor zijn gevoelens en overtuigingen in zijn verhaal uit te komen en gaf daarin blijk van een meevoelende en invoelende betrokkenheid met het lot van de zwarten. Heel zijn brede beschrijving werd gedragen door een idealistisch optimisme omtrent de voortgang en dus vooruitgang van de negere-mancipatie.

Met zijn *Volk dat in duisternis wandelt* had Schulte Nordholt de bakens geplaatst voor het bepalen van zijn verdere koers in zijn geschiedschrijving: een altijd literair-verhalende vormgeving en de specialisatie op de geschiedenis van de Verenigde Staten. Na zijn eerste boek over de Amerikaanse negers brak er een ware stroom los van publikaties over Noord-Amerika: vele boeken, artikelen, essays en recensies. Hij bleef daarbij niet kleven aan het toch al veelzijdige negervraagstuk, al schreef hij nog wel in 1979 een vervolg op zijn eerste boek waarvan de titel de inhoud duidelijk weergeeft: *In de schaduw van een groot licht. De negerrevolutie in Amerika. Het zuiden 1954-1966*. Maar inmiddels waren zijn belangstelling en kennis reeds ver uitgezwermd. Zo publiceerde hij biografieën van Lincoln in 1959 en van Wilson in 1990, verscheidene overzichten van de gehele geschiedenis van de Verenigde Staten en beschouwingen over actuele politieke ontwikkelingen in dat land en ten slotte vele bijdragen over de Amerikaanse revolutie in de 18e eeuw. Steeds hield hij daarbij vast aan de regels van het wetenschappelijke spel van bewijsvoering met behulp van bronnen en literatuur, terwijl de traditionele vorm van intuïtieve en geëxpliciteerde 'Einführung' daarbij een van zijn beproefde middelen bleef.

Misschien verdient hier zijn *Voorbeeld in de verte. De invloed van de Amerikaanse revolutie in Nederland* van 1979 bijzondere vermelding. Zelf vind ik dat zijn beste boek, al weet ik dat hierbij eigen professionele voorkeur meespeelt. Deze levendige beschrijving berust op consciëntieus bronnenonderzoek in archief en bibliotheek en brengt daardoor veel nieuws en origineels. Talrijke grote en mindere goden uit het wereldje van de Nederlandse Patriotten passeren hierin de revue met kernachtige typering die vaak tot fraaie vignetten over persoon en karakter uitgroeien. Opvallend is daarbij het gebruik dat gemaakt wordt van oude prenten en pamfletten. Schulte Nordholt had daarvoor een eigen collectie aangelegd en wendde dit beeldmateriaal niet alleen aan voor illustraties maar vervlocht dit als bewijs en toelichting door zijn verhaal. Voor de Nederlandse geschiedschrijving was en blijft dit boek een wezenlijke aanwinst.

Intussen was in Schulte Nordholts loopbaan een ingrijpende verandering opgetreden. Na een tweede langdurig verblijf in Amerika, dit keer als gasthoogleraar aan het Brooklyn College van 1962 tot 1963, wist de Rijksuniversiteit te Leiden hem ervoor te winnen daar de geschiedenis en cultuur van Noord-Amerika te doceren, eerst als lector en van 1966 af als hoogleraar. Mede dank zij zijn leraarservaringen werd hij in Leiden een geliefd docent die door zijn goed voorbereide colleges voor het bijvak of keuzevak veel studenten trok. Hoewel hij een hekel had aan administratie en bestuur onttrok hij zich niet aan de verplichtingen die aan zijn ambt verbonden waren. Zo was hij van 1975 tot 1977 voorzitter van het bestuur van de studierichting geschiedenis in Leiden en nam hij even plichtsgetrouw de taken op zich die hem in verband met de herdenkingen van de uitroeping van de onafhankelijkheid van de Verenigde Staten toevielen. Bij het herdenken van die onafhankelijkheid in 1976 was hij bijvoorbeeld nauw betrokken bij het inrichten van een tentoonstelling over 'The Dutch Republic in the days of John Adams' die in dat jaar in Amerika de ronde zou doen. Bij een gasthooglerschap aan de University of Michigan in Ann Arbor van 1977 tot 1978 kon hij over dit onderwerp en andere onderwerpen de Amerikaanse revolutie betreffende college geven. In 1982, bij de Bicentennial van de onafgebroken diplomatieke betrekkingen van Nederland en Amerika deed hij opnieuw veel commissiewerk, gaf hij lezingen en leidde hij een historisch congres in eigen land. Wegens deze bewezen diensten voor de Nederlands-Amerikaanse vriendschap werd hem bij zijn afscheid als hoogleraar in 1983 de Orde van de Nederlandse Leeuw verleend.

Dat vroegtijdige afscheid van Leiden hing met een plotseling aan de dag getreden zwakke gezondheid samen. Al had hij de indruk gewekt lichamelijk sterk en taai te zijn en zich nooit over de kop te werken – hij hield van gezelligheid, had zelden haast en was ontspannen en opgewekt – toch was misschien voor hem dat Bicentennial te inspannend geweest. Een eerste hartaanval was voor hem een duidelijke waarschuwing het kalmer aan te doen. Al moest Leiden hem om die reden missen, zijn ondernemingszin en energie verflauwden niet. Hij bleef schrijven en dichten en ook het reizen en autorijden hield hij tot het laatst vol. Op

16 augustus 1995 echter begaf zijn hart het en overleed hij in Wassenaar in zijn vijfenzeventigste jaar.

Met deze dood ging een ongelofelijk produktief geleerde en literator verloren, een persoonlijkheid ook van wie hartelijkheid en warmte uitging. Hij was een vooraanstaand Nederlands geschiedschrijver en dichter. Het behoeft geen verder betoog dat zijn overlijden een groot verlies betekent, ook voor deze Akademie.

